

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het Evangelie naar Thomas

Jonge, H.J. de

Citation

Jonge, H. J. de. (2002). Het Evangelie naar Thomas. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/958>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/958>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nu en dan horen we van een evangelie dat niet in de

HET EVANGELIE NAAR THOMAS

Henk Jan de Jonge

bijbel staat: het Evangelie naar Thomas. Juist doordat dit evangelie niet tot de canon behoort, oefent het op sommigen een bijzondere aantrekkingskracht uit. Wat is dit voor geschrift?

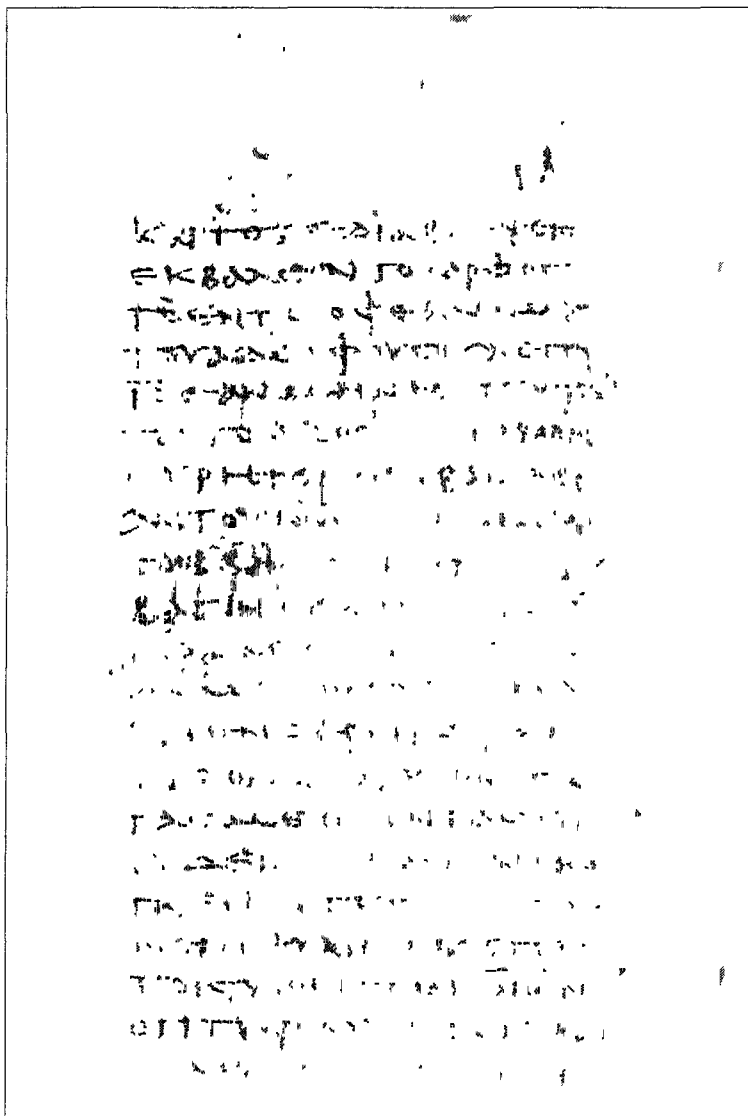
Het boek is ontstaan tussen 140 en 200 na Christus, in Syrië, ergens in wat nu het grensgebied van Syrië en Turkije is. Het is oorspronkelijk geschreven in het Grieks, maar van de Griekse tekst zijn slechts fragmenten over: drie papyri uit Oxyrhynchus in Egypte, afkomstig van drie verschillende codices, gevonden omstreeks 1900 (POxy 1, 654 en 655). Het volledige werk kennen we slechts uit een vertaling in het Koptisch, de taal van de christenen in Egypte. Het enig bewaarde handschrift waarin deze vertaling staat dateert van 350 tot 400 na Christus, en is even-

eens in Egypte gevonden, te Nag Hammadi in 1945.

Woorden van Jezus

Het boek bestaat uit 114 spreken van Jezus. De meeste hiervan worden ingeleid met 'Jezus zegt: ..' Bijvoorbeeld: 'Jezus zegt: wie alles kent behalve zichzelf, mist alles' (67). Maar het werkwoord 'zegt' heeft waarschijnlijk de waarde van een verleden tijd. Bij een aantal spreken worden namelijk gesprekspartners van Jezus ingevoerd, zoals Maria, of Petrus. Dat wijst erop dat we de spreken moeten opvatten als gesproken in bepaalde situaties tijdens Jezus' leven, vóór zijn opstanding.

Het boek bevat geen doorlopend verhaal over Jezus. Het biedt noch geboorteverhalen, noch een lijdens-

Thomas-evangelie, de spreuken 26-28 Grieks fragment uit de derde eeuw, nu in Oxford, Bodleian Library, MS Gr th e 7 (P) Papyrus Oxyrynchus nr 1

Vertaling van Thomas-evangelie 26-28 (Grieks)

26. Jezus zei: U ziet het strootje in het oog van uw broeder, maar de balk in uw eigen oog merkt u niet. Huichelaar, verwijder de balk uit uw oog; dan zult u goed genoeg zien om het strootje in het oog van uw broeder te verwijderen.

27. Jezus zei: Als u zich niet van de wereld onthoudt, dan zult u het koninkrijk van God niet vinden. En als u de sabbat geen Sabbat maakt, zult u de Vader niet zien.

28. Jezus zei: Ik ben midden in de wereld komen staan, ik ben hun in het vlees verschenen, maar ik vond allen dronken. Ik vond niemand onder hen die dorst had, en mijn ziel lijdt pijn om de mensenkinderen. Want ze zijn blind in hun hart en zien niet, dat ze zonder iets in de wereld gekomen zijn en proberen ook weer zonder iets uit de wereld te vertrekken. Alleen —, momenteel zijn ze dronken. Wanneer zij hun wijn weggedaan zullen hebben, pas dan zullen ze zich bekeren.

verhaal. Jezus' kruisiging wordt niet verteld, maar wel verondersteld. Dit blijkt uit het volgende woord: 'Jezus zei: wie niet zijn broers en zusters haat en zijn kruis opneemt zoals ik, is mij niet waardig' (55). Ook wordt verondersteld dat Jezus is opgestaan, want hij heet in het opschrift 'Jezus de levende'. Het is overigens mogelijk, dat Jezus hier gedacht wordt als iemand die van eeuwig bij God bestaan heeft en voortaan voor eeuwig bestaan zal, en wiens aardse gestalte, waarin hij tijdelijk is opgetreden, geen werkelijk deel van hem uitmaakte. In dat geval is hij door de kruisiging niet gedood, maar kon hij zonder onderbreking verder leven, nu weer bij God.

Esoterische wijsheid

Het karakter van het boek wordt uit het opschrift al enigszins duidelijk: "Dit zijn de geheime woorden die Jezus de levende gesproken heeft en die Didymus Judas Thomas opgeschreven heeft. En hij zei: 'wie de uitleg van deze woorden vindt, zal de dood niet smaken.'" Hier blijkt dat de spreuken worden voorgesteld als verborgen, esoterische wijsheid, die door Jezus aan Thomas is meegedeeld, maar aan de kerk onbekend is gebleven. Deze voorstelling is een bekende truc waarmee auteurs van late evangeliën, uit de tweede eeuw en later, nieuw bedachte woorden van Jezus voor oud trachtten te laten doorgaan. Voor het geval iemand zou tegenwerpen: dit woord is een verzinsel, want we hebben het nooit eerder gehoord, gaf het geschrift zelf de verklaring van die onbekendheid. Jezus zou de utlating alleen aan een enkele discipel hebben gedaan, en die discipel had haar slechts in beperkte kring bekend gemaakt. Onder het mom van 'in het verborgene meegedeeld' konden zo nieuwe woorden op naam van Jezus geproduceerd worden. Overigens komt ongeveer de helft van de spreuken in het Evangelie naar Thomas min of meer overeen met woorden van Jezus die we ook in de canonieke evangeliën hebben, maar vaak met een iets andere formulering waaruit blijkt dat een heel andere betekenis wordt bedoeld.

Maar niet alleen zijn de spreuken die Thomas vermeldt zogenaamd geheim. Ze hebben volgens het opschrift ook een diepere betekenis dan men op het eerste gezicht zou denken. Alleen wie die diepere zin vat, zal eeuwig leven hebben. Heil vindt men niet, zoals in de geschriften binnen de canon, door bekering, door zich in denken en doen te voegen naar de aanbreekende heerschappij van God, volgens vele christenen te bereiken door te sterven en op te staan met Christus. Nee, heil verwerft men volgens Thomas door een bepaald inzicht, door kennis.

Heil door zelfkennis

Welke kennis is het die volgens Thomas tot heil leidt? Het is zelfkennis: men moet weten vanwaar men, innerlijk, stamt en trachten tot de bron terug te keren. De mens moet leren beseffen dat zijn diepste zelf een vonkje licht is, dat afkomstig is uit het grote Licht, namelijk God. En dit vonkje moet zich weer met zijn oorsprong verenigen. Die hereniging is het heil, de grote rust, de Ruste (placht de Leidse hoogleraar Byzantinologie P. Hendrix te zeggen), en die wordt bereikt door bezinning. De hereniging voltrekt zich in het denken en beleven van de mens, in zijn geest, niet in de geschiedenis of in de toekomst. Het is eigenlijk een psychisch gebeuren. Wie innerlijk tot het Licht weet terug te keren, bereikt daarmee het heil, in het heden.

De rol die Jezus hierbij speelt, is dat hij vanuit Gods licht gekomen is om mensen uit hun geestelijke slaap of dronkenschap te wekken, hun te wijzen op hun oorsprong en hen op te roepen daarheen terug te keren: 'Waak op gij die slaapt en sta op!'. De leer volgens welke voor het verkrijgen van het heil zelfkennis nodig is, noemen we gnostiek, naar het Griekse gnosis, kennis. Het was een religieuze mode die vanaf de tweede eeuw vat kreeg op veel mensen, joden, christenen en anderen, en die enkele eeuwen aanhield.

Veel spreken in Thomas weerspiegelen deze gnostische leer. Het Thomas-evangelie beoogt bovendien, dat ook de traditionele woorden van Jezus, die het boek gemeen heeft met de vier bekende evangeliën, overeenkomstig de gnostische leer worden uitgelegd.

Onafhankelijke informatie?

De vraag die tegenwoordig bij het Evangelie van Thomas steeds weer wordt gesteld is: leren we hier iets over de prediking die Jezus zelf bij zijn leven uitgedragen heeft? De vraag is omstreden. Iedereen erkent dat dit boek gnostische elementen bevat die niet op Jezus zelf teruggaan. Maar dan blijft de vraag, of naast de gnostische elementen of onder de gnostische bewerking die het boek vertoont, niet toch ouder materiaal schuilt dat ons, buiten de canonieke evangeliën om, inlicht over Jezus. Want het boek bevat ook allerlei bergrede-achtige spreken die Jezus als wijsheidsleraar typeren.

De vraag moet voor elke afzonderlijke spreuk en voor elke zinsnede daarin apart onderzocht worden. Dat is op deze plaats niet mogelijk. Laten we hier kortheidshalve de spreken in Thomas even verdelen in die met een parallel in de canonieke evangeliën, en die zonder zo'n parallel. Zijn de spreken die een parallel hebben in de canonieke evangeliën nu van de bekende evangeliën onafhankelijk, zodat ze uit

andere, buiten-canonieke overlevering kunnen stammen en dus onafhankelijke informatie over Jezus kunnen opleveren? Of zijn ze afhankelijk van de canonieke evangeliën, zodat ze geen onafhankelijke informatie over Jezus bieden? Sommigen menen het eerste, maar diverse spreken bij Thomas wijzen op het tegendeel. Neem spreuk 5: 'want er is niets verborgen dat niet openbaar zal worden.' Dit is een woord dat we ook in Marcus 4:22 en Lucas 8:17 aantreffen. Maar Marcus heeft 'want er is niets verborgen tenzij dat het geopenbaard zal worden.' Lucas heeft Marcus' tekst bewerkt en ervan gemaakt 'want er is niets verborgen dat niet openbaar zal worden.' De wijziging die Lucas heeft aangebracht blijkt nu letterlijk zo in Thomas te staan. Dus is Thomas hier afhankelijk van Lucas. Ook voor andere woorden in Thomas is aangetoond, dat Thomas van de canonieke evangeliën afhangt. In de met het Nieuwe Testament overeenkomende stof is de kans dus uiterst gering dat Thomas nieuwe informatie over Jezus' onderwijs biedt.

Waar het Thomas-evangelie woorden van Jezus biedt die géén parallel in de bekende evangeliën hebben, moet in principe de mogelijkheid erkend worden, dat het apocriefe boek stof biedt die is overgeleverd náást de traditie die in de canon terecht gekomen is. In principe kan het niet-canonieke boek hier informatie bevatten die even oud is als, of ouder dan, wat we in het Nieuwe Testament over Jezus lezen. Maar om van spreuk tot spreuk te beoordelen of dit ook werkelijk zo is, en of er nieuwe kennis over Jezus' prediking uit voortvloeit, daarvoor moet men een maatstaf hebben van wat als kenmerkend voor Jezus kan gelden.

Maatstaf

Hier doet zich een probleem voor. Het kenmerken van Jezus' prediking wordt van oudsher gereconstrueerd door terugredeneren uit voornamelijk drie bronnen: Marcus, Paulus, en de bron waaruit Matteüs en Lucas geput hebben (Matteüs en Lucas hebben namelijk allebei naast Marcus een tweede bron - de hier bedoelde - als grondslag gebruikt). Wat die drie bronnen, onafhankelijk van elkaar, aan gemeenschappelijks over Jezus doorgeven, moet wel heel oude traditie zijn en kan tot op Jezus zelf teruggaan. Het beeld dat men zo van Jezus krijgt, is, dat hij een profeet was die wees op het aanbreken van Gods rijk, zichzelf als het begin daarvan zag, en opriep tot bekering en levensheiliging. Dit beeld zal de maatstaf moeten zijn bij de beoordeling van de vraag of onbekende woorden van Jezus zijn onderricht betrouwbaar weergeven. Wat er in Thomas met het juist genoemde beeld van Jezus als profeet van de eindtijd overeenstemt, zou dan oud en betrouwbaar

kunnen zijn. Maar het is duidelijk, dat er dan geen nieuw beeld van Jezus kan ontstaan. Want onbekende woorden die met het genoemde beeld overeenstemmen, kunnen dat beeld slechts bevestigen. En de woorden die niet met de maatstaf overeenstemmen, vallen als bron van nieuwe kennis over Jezus sowieso af.

Een enkele spreuk uit Thomas zal zo wellicht iets van Jezus' onderricht weerspiegelen. Maar zo'n spreuk verandert niets wezenlijks aan wat we al van Jezus wisten. Trouwens, ook van de binnen de canon overgeleverde woorden van Jezus geldt, dat ze niet makkelijk op Jezus zelf zijn terug te voeren. Het is haast voor geen enkel woord van Jezus uit te sluiten dat het na zijn dood door volgelingen geformuleerd is. Het enige dat we nog betrouwbaar kunnen reconstrueren, is niet Jezus' concrete woorden, maar de structuur en hoofdlijnen van zijn prediking. Maar dat kan dan ook met redelijke zekerheid.

Een ander evangelie

Het belang van het Evangelie naar Thomas is daar-

om niet dat het ons onbekende informatie over Jezus geeft. Dat belang ligt eerder op het terrein van de kerkgeschiedenis. We zien hier hoe christenen van de tweede eeuw de overlevering van Jezus' woorden aanpasten aan een nieuwe godsdienstige trend: de gnostiek. Daarmee werd het traditionele spreken over Jezus grondig veranderd. Redding was niet meer, dat gelovigen een nieuwe schepping werden door hun verbondenheid met Christus, in wiens dood en opstanding zij deelden. Redding was nu de terugkeer van het individuele zelf in God. Dit christendom van het individuele innerlijk heeft geen grond meer in de prediking van Jezus zelf, of in de prediking van zijn directe volgelingen over hem. Het is iets anders.

De auteur is hoogleraar Nieuwe Testament, Faculteit der godgeleerdheid, Leiden

Deze bijdrage gaat over fundamentele christelijke begrippen en voorstellingen. Dat is nuttig. Er is ech-

OVER DE KERK

Peter van Rooden

ter ook een nadeel. Door de concentratie op grondbegrippen kan men de indruk krijgen dat er zoiets bestaat als een kern, een wezen van het christendom. Dat is niet zo. Men moet zich het christendom, als historisch geworden godsdienst, voorstellen als een bak vol elkaar tegensprekende voorstellingen, gebruiken en symbolen, waaruit christenen altijd een kleine keus doen. Er is geen christelijke traditie. Er zijn alleen symbolische en intellectuele hulpmiddelen waarmee het christendom telkens opnieuw geconstrueerd wordt. En zelfs de afzonderlijke hulpmiddelen hebben niet altijd dezelfde betekenis. Het zijn stukjes, die worden opgenomen in telkens wisselende patronen. Niet alleen hun belang, maar ook hun betekenis hangt af van hun omgeving. Christelijke voorstellingen dragen, kortom, hun autoriteit en hun betekenis niet zelf. De gedachte dat het nuttig is om op deze wijze naar het christendom te kijken is simpel, maar het is lastig haar consequenties in te zien of haar te aanvaarden. Het is lastig omdat dit inzicht alleen op een heel abstract niveau geformuleerd kan worden. Het is moeilijk te aanvaarden omdat het direct in gaat tegen de manier waarop christelijke groepen hun verleden voorstellen. Zij begrijpen zich tenslotte altijd als een legitieme voortzetting van een ongebroken ontwikkeling.

Gelukkig gaat het in dit stuk over de kerk, en juist aan de hand van dit begrip kan het bovenstaande uitstekend geïllustreerd worden, omdat 'kerk' het

meest politieke van alle christelijke voorstellingen is. Het woord is een aanduiding van de christelijke gemeenschap, die zich altijd op een of andere manier verhoudt tot de politieke macht. Iedere grotere sociale groep, iedere organisatie van mensen, heeft politieke implicaties, ongeacht of ze nu politieke uitspraken doet of niet. Nog belangrijker, de manier waarop de politiek gemeenschap voorstelt, wat daarin als de eigenlijke aard van het menselijk samenleven beschouwd wordt, heeft altijd consequenties voor de manier waarop de gemeenschap van christenen wordt voorgesteld. Dat maakt 'kerk' tot het sterkst context-afhankelijke christelijke grondbegrip.

Reformatie

Genoeg abstracte analyse en inleiding. Over naar de voorbeelden en vergelijkingen. Ik neem u mee naar Regensburg in het jaar 1541. De Reformatie is 24 jaar oud en het Duitse Rijk staat op de rand van oorlog, niet zozeer vanwege religieus fanatisme, maar omdat in de zestiende eeuw kerk, maatschappij en politiek volledig verweven waren. Hervorming van de kerk raakt direct allerlei politieke en economische belangen. Een groot deel van de rijkdom van Duitsland is kerkelijk bezit. Bisschoppen zijn belangrijke bestuurders, niet alleen binnen de kerk, maar ook in grote delen van het Rijk.

Gezagsverhoudingen, ook tussen wereldlijke heersers, zijn onduidelijk en doorlopend in beweging. Een